

Buka László

A Nap-költötte kenyér

Írások a kemencéről és a kenyérről

in: „Szókimondó” 1997-98. évi számai és az „Élő táj 2”.

A kemence

Többszólamú analízis egy eltűnőben lévő ős-formáról

Előhang

Kunkovács László „garabonciás” fotóművész Barátom alföldi barangolásai során az elmúlt években nagyobb számú igen szép (ősi formájú, rusztikus és természetes megjelenésű) kemencét örökített meg technikájával. Ő „alig-épület”-nek nevezte el ezeket, a többi lefotózott épülettel, a kerekólakkal (egy kerek tyúkól lett a felépült ebesi református templom formájának „elő-képe”!), galambdúcokkal, kukorica-górékkal, haranglábakkal, stb. együtt.

„Alig épület”: minimális mennyiségű, természetes anyagból (fa, nád, agyag, víz, stb.) alkotott, a célnak-feladatnak igencsak megfelelő, gyönyörű ős-formájú (gömb, félgömb, kúp, csonkakúp, tojásdad, henger, stb.) építmény.

Sokan nyilván, akik ezeket a sorokat olvassák, még magukban hordozzák a kenyérsütő kemencék gyermekkori emlékképeit. A házon belüli búbosét (egyes helyeken egyszerűen „banya-kemencének” hívják!) éppúgy, mint a külső, szabadtéren épített formáét. Negyven évvel ezelőtt még tele volt velük a falu, a Bihar-megyei Konyár is, őseim szülő-faluja. Ennyi idő tökéletesen elegendő volt teljes (végérvényes?) eltűnésükhöz.

Szabadjon itt megengedni egy személyes „látomást”. Úgy érzem, lesz idő, mikor (igaz kényszerből) „visszajönnek” majd ezek az ős-formák az életünkbe! Erdély több falvában még ma is háznál sütik a mindennapit, egész egyszerűen azért, mert a házi lényegesen jobb és olcsóbb is minden morzsájában, mint a gyári. Logikus, nem?

A ma még létező kemencék zöme múzeumok életidegen sarkaiban, mű-szobáinak tárlóiban vagy fotókon, skanzenek alig látogatott ál-építményeiben és néhány, szinte kizárólag a külföldieket csalogató és azokat egyre inkább rabszolgaként (ti. a tulajdonos lett rabszolga) kiszolgáló csárdákban, panziókban található. Többnyire ott is díszként, „folk-art” és „népiesch” címkékkal ellátva. Egyszóval: siralmas. Persze a világ mindig változik...

1. szólam

*A kemence – kis hegy,
tűzzel égő barlanggal a gyomrában*

Formája majdcsak természetinek, szelek és vizek által összehordottnak tűnik. Számtalan ős-épülethez hasonlít tartalmában ill. funkciójában is. Ezek a rokonformájú építmények, a teljesség igénye nélkül: körtemplom, körszentély, jurta, iglu, sátor, méhkas, harang (de sütőharang is), kurgánok (domb-sír), kerekólak, pásztorépítmények. Kisebb léptékben: kucsma, szoknya, suba, szűr. Körhöz közeli alaprajzú általában, félgömb, tojásdad, csonkagúla, kúp, vagy éppen macskahát, sisak, stb. alakú. Formarokonságában ott él a lépcsős (peremes) piramis éppúgy, mint a híres szfinx, vagy némely templom szószéke (pl. a csomakőrösi, a megépült ebesi) is.

A kemence: a tűz tere, háza, dombja. Egy kis vulkán, némi túlzással élve. Benne Nap-erő, a tűz lakik. És itt máris elérünk rövid szemlélődésünk leglényegesebb pontjához!

A lakóház a templom analógiája, a konyha annak szentélyéé, az étkező asztal az oltaré, a tüzes kemence az oltáriszentséget, a kenyeret fogadja be, s(z)üli meg a rá éhezőknek, a ház lakóinak, akik az élő anyaszentegyház testét jelentik. A pap ebben a „sorban“ a ház gazda-asszonya, az egyház Máriája, nő!

Hihetetlennek tűnik ez, de igaz!

Ez az az analóg-sor, amely így hangzik, pl. a boldogfai (Zala-megye) regösénekben:

„Boldogfaji templom a mi házunk lehetne,
benne való oltár mi asztalunk lehetne,
misemondó ruha mi abroszunk lehetne,
benne való kelhe mi poharunk lehetne,
benne való ostya mi kényerünk lehetne.“

Vagy a rempehollósi (Vas-megye) változatban:

„A hollósi templom a mi házunk lehessen,
benne levő oltár mi asztalunk lehessen,
Krisztus teste mi kenyerünk lehessen,
a szent vére a mi borunk lehessen,
a szent kehely mi poharunk lehessen!“

Ez az a „régí törvény“, amelyet nem ember talált ki, hanem Isten teremtett („azt is megengedte az a nagy Úristen!“). Ez az a régí törvény, amely szemébe került. Néhányan elkezdtünk utána „kukázni“ ..., a gyöngyöket a disznók elől megmenteni.

2. szólam

*A kemence egyik legnyilvánvalóbb
analógiája a templom*

A búbos kemence felnagyított képe a körtemplom. A külső, szabadtéri építésűeké a hosszahajós templomok épülete. Utóbbihoz elég megtekinteni a közölt illusztrációkat és „az embernek leesik az álla“, ha nem ismerte volna eddig ezeket az összefüggéseket.

A kemence kéménye (rajta kereszt!) – a templom tornya; a kemence szája – a templom kapuja; a kemence búbja (rajta „mellbimbó“) – a templom szentélye; a kemence hamuzótere – a templom altemploma; a kemence lábai – a templom támpillérei, stb.

Ahol ilyen mérvű a formai hasonlóság, ott a működésbeli, tartalmi párhuzam, sőt azonosság is mindig nyilvánvaló. A különbségek pusztán méretbeliek, arányrendszerük rokon, azonos. Ne feledjük, a legelső körtemplomaink alig voltak nagyobbak, mint egy jól megtermett búbos. A körtemplom egy direkt sötéten tartott szentélyből (tűztér), oltárból és a benne áldozó-szolgáló papból álló tér volt. A kemence: tűzszentély, tűzoltár.

3. szólam

*A kemence – felnagyított női test,
mé(ly/h)ében tűz ég, élet formálódik, s(z)ületik*

A kemence – anyahegy, női barlang (méh-uterus). Benne születik az új élet, a kenyér. A kemence a születés barlangja (betlehemi barlangistálló!), de a feltámadás szűk odúja is. Kívül fehér: tiszta, szűzi, meszelt. Belül fekete: ijesztő, kormos. Fehér-fekete, egyszerű kettősség. Bethlehem jelentése: a Kenyér Háza. Ott születik a Mennyei Kenyér, Jézus Krisztus. Szépen beszél magyarul.

A szoknya alakú kemence barlangja egyfajta „szülőszoba“, benne érlelődik a foszlós bélű kenyér-gyermek. Van hely (orosz népszokás), ahol a kézfogó, a nász előzménye kenyér felett történik..., ezek után nyilvánvaló, hogy miért.

4. szólam

„A kemence, mint felnagyított női test...“ Ezt a témát érdemes még egy kissé továbbgondolni. Többek között azért is, mert a kemencék „test-részei“ figyelemre méltó módon vannak elnevezve. Csupa-csupa emberi, sok-sok női testrész nevei ezek. Párhuzamuk egyszerűen érthető mindenkinek.

Egy összesített modellen, különböző vidékek gyűjtéseinek összegzésén, egy „sosemvoltpontilyenkemence“ rajzán mutatom be ezeket a részeket. Sokszor egy testtájékra több elnevezés is ráillik, ennek oka egyebek mellett a gyűjtések helyszíneinek távolságában is kereshető. Különböző vidékek másképpen szólaltatják meg ugyanazt. Természetes ez, hiszen népünk még ma sem a „skatulyák“ és a „bebetonozott fejek“ népe, hanem szellemes és szárnyaló fantáziájú a világ dolgaira való „reagálásában“, a természetes életmegnyilvánulásokra való válaszadásban, így a névadásban is. Névadásunk: képes beszéd minden esetben, teremtés.

Nézzük meg most a rajzot, haladjunk felülről lefelé, ereszkedjünk le a búbtól a talpig, ekképpen:

A kemence, mint általában az élőlények (a lelkes lények) függőlegesen három fő részre osztható, úgymint: szellem – lélek – test (fej – tor – potroh, emlékszünk még a hajdan volt biológia órákra?). Érvényes ez a szemlélet a kemencére is, hiszen ez (ő!) lélekkel átítatott lény. Felülről lefelé haladva: felső, középső és alsó világa van. Feje, teste és lábai. Búbja, pocakja és talpai. Ezen részek hangsúlyosan válnak el egymástól, de fogalmazhatunk úgy is: hangsúlyosan illeszkednek egymáshoz. A rajz ezt is jól érzékelteti.

A felső világ (a fej) „az éghez köti a kemencét“. Mondhatjuk úgy is: az ég (a tűz is ég!!!) itt találkozik a földi tűzzel, így alakul ki itt egy „tűz-vonal“, a fenti tűz és a lenti „találkozóhelye“ a fej, a búb pontján: a kemence a tűz-tér, a tűz-oltár „megszelídített“ változata.

Búbja, kontya, kalapja, tetője (teteje), kupakja, kupolája, üstöke van. Ezek a részek a kemence legerősebb anyagaiból kell, hogy legyenek, mert a felfelé húzó tűz ereje itt tud a leghatásosabban rombolni, ha gyenge anyagot talál. Sokszor ezért küllős vasabroncsot építenek itt bele a tetőbe. Ez a prém, koszorú, szél részek belső merevítője a szétesés ellen. Egyébként a küllős vasabroncs rajzolata a Nap-formáját idézi meg, a fenti tűz székhelyét. Ez a forma a Koronát is eszünkbe juttatja. És a jurták mennye... Erősnek kell lennie, stabilnak...

A kemence nyaka, nyerge, válla olykor igen szép sugaras mustrákkal (lefelé mutató háromszögek) van ékesítve. Egyszerű forma ez, hatása tartalma okán is lenyűgöző. A körrel együttes rajzolata a már említett Napot és a Koronát idézi meg a szemlélődőben.

A fül egy külön kérdés. Ha jól emlékszem, összesen két „füleskemence“ rajzolata publikálódott az elmúlt századokban (ti. Torockóról). Ez a meglepő forma az állati lét, az állati (talán: disznó, medve, macska, bagoly) formák felől „olvasható“ legfőképpen. Az állat-ős (totem) és a kemence, mint ős-forma fogalmak az előző részben lettek röviden megemlítve.

Lejjebb haladva a kemencetesten az övet látjuk. Neve: pánt, ami szintén vasból készült több helyen is, egész egyszerűen azért, hogy a kemence dereka, hasa, pocakja, vagyis az oldala idő előtt ki ne dőljön. Egyszerűbb változatokban pusztán vesszővázból áll a kemencetest váz-szerkezete, a gerince, a bordái.

A kemencetest további részei: fenék, maj. Itt volt a legmelegebb: a kemence fenekénél, a kuckóban, a padkán ülve, azon feküdve (a gyereksereg hajdani kedvenc búvóhelye volt..., én is szívesen „tőtöm” ott az időm...).

A kemence szája és a tüztér torka az állat-ős száját rajzolják ki. Sabján Tibor méltán híressé vált könyvében (A búbos kemence) meglepődve láttam a 33. oldalon egy hajdanvolt tiszafüredi kemence szája felett a gátakat (két agyaghurka valójában), melyek a kemence száján távozó füstjét voltak hivatottak felfelé terelni úgy, hogy a kemence gyönyörűségeen fehérre meszelt oldalát csak a gátakon belül érhesse a pernye, korom, füst feketéje. Ez a testrészt viszont nem csak az ős szájának környékét asszociálja bennünk. Bizony itt nyilvánvalóan egy női szeméremtest felnagyított képét is látjuk, úgy gondolom, nem kell ezt sűrűn magyaráznom, bizonygatnom!

A kemencetest alapvetően a női test rokona is. Ennek további megértéséhez felhívom még a figyelmet a kemencén belül, a falához odasározott (ragasztott) 3-4 ún. lángcsecsek-re is, melyek szerepe a tűz erejének megtörése, irányának elterelése volt a búb alól. Igen ritka megoldás ez, még a hajdúszoboszlói Isonzó utcai gyűjtésemnél talákoztam vele, kb. 1984-ben.

Női voltához álljon most itt egy találós kérdés:

„Télben fias, nyárban meddő. Mi az?”

Ez bizony a kemence. Télben telve van a padka és a kuckó gyermekekkel, nyáron senki sem melegszik mellette.

Fias – meddő: asszonyi léthelyzetek, szélsőértékek.

Legalul a kemence hamuslyukát annak idején dugóval zárták le. Ez a testtájék is könnyen „beazonosítható” az emberi, a női altest párhuzamával.

Voltak helyek, ahol a kemencepadka alatti terület tömör és zárt volt. Néhol viszont feltűnően nagy teret hagytak a gezemicék, tűzifa, szén, ízik, stb. szárítására, így a kemencetest hatalmas „elefántlábakon” állt.

Rövid sétánk itt most véget ért. A tanulságok valójában messzire vezetnek, elég, ha csak a magyar szerves (organikus) igényű építészet útkeresésére (Makovecz Imre és Csete György mellett a debreceni Kőszeghy Attila és Rácz Zoltán) gondolunk.

Adalékul a nő – kemence párhuzamhoz álljon még itt egy vaskos gyimesvölgyi hujjintás:

„Kerüld meg a kemencét,
basszintsd meg a menyecskét!”

(Bosnyák Sándor gyűjtése. Erosz a folklórban 179. o.), s mellé a Nagy László-i szelídség:

„Adjon az Isten szerencsét
szerelmet, forró kemencét!”

Ugye, mindez érthető?

5. szólam

A kemence – templom – élőlény – nő megfelelések láncolatát a kemencéhez fűződő szokás(rítus)rend hatalmas anyagából való csipetnyi ízelítő megismerésével folytatjuk. Célunk: a kemence épületéhez kapcsolódó világkép megmutatása, tágabb értelemben pedig a hagyományra épülő szerves kultúra és társadalom alappilléreinek alaposabb megismerése. Ennek oka az a paradoxonnak tűnő valóság, amelyet élünk: egyik lábunk a „múltban“, másik pedig a „jövőben“. Csak így élhetjük a XXI. századot, hogy felmutatjuk a mindenkori újszülöttnak az ősoket, a lovat és a tehenet, azaz a most világra készülő időnek a magyar hagyományt, hogy élete legyen és nem is akármilyen, de emberi!

Szemlélődésünket egy igen egyszerű példával kezdjük:

1. „Nagy vagy, mint a prázsmári kemence!“

(Prejmer – Háromszék, Székelyföld,
Salamon Ferenc – Alsócsernáton)

Ez a mondat nyilvánvalóan arra vonatkozik, aki olyan nagyméretű ember, mint a szászok, a magyarokénál arrafelé közismerten nagyobb méretű kemencéje van.

Nagy darab férfira éppúgy, mint áldott állapotú nőre azt mondják mifelénk még tán ma is, hogy:

2. „Hasas, mint a kemence.“

(Zakar Istvánné – Ebes, Hajdú-Bihar m.)

Ezt a szólást sem érdemes túlmagyarázni, de érdemes emlékeztetni mindannyiunkat arra, amit a múltkori, a 4. szólamban láttunk, hogy a kemence részeinek elnevezése az emberi test részeinek elnevezéseivel azonos pontról pontra. A kemence emberi lény.

3. „Nem kell már kemence a házba!“

(Zakar Istvánné – Ebes)

Ez a találó mondás akkor hangzott el a házban, amikor kiderült: a menyecskéből feleséggé lett nő gyermeket vár. (A MeNYeCSKe és KeMeNCe szavunk mássalhangzói lényegileg azonosak, érzékeltetve a múltkori fejezet idevágó fejtegetéseit, miszerint a kemence-nő párhuzam nem kitalálás, még anyanyelvünk mélyrétegei is tudják ezt, sőt talán azok tudják csak igazán!) Van már tehát kemence, azaz várandós (állapotos) asszony a háznál, érlelődik már a kenyér – gyermek, rövidesen kisül – megszületik. Biztosított az élet a továbbiakban.

4. „Nem látod, hogy kemence van a háznál!“

(Zakar Istvánné – Ebes)

Magyarul: tartsd a szádat, a témáról többet ne beszélj hangosan, mert most nem ildomos a jelenlévők miatt. Ez a felszíni értelmezés. Mélyebbre is hatolhatunk azonban! A „kemence a háznál“ kifejezés arra utal, hogy fiatal lány (menyecske) van a háznál, aki még romlatlan, tiszta, fehér, angyali. Nem szabad őt még durva, romlott szavakkal, erőteljes férfiassággal illetni. Szentség van a háznál: kemence, templom, menyecske. Érintetlen, szűzi. Ez a sor tehát ismét a már megtapasztalt analóg-sort erősíti.

5. „A kemencét havonta meszelték, tisztították.“

(Szabó Károly – Hajdúszoboszló, kb. 1985.)

Ezek után már ezt a sort nem is kell magyarázni. A kemence, vagyis a menyecske fehérsége, tisztasága (szüzessége) kulcskérdés volt nem is oly rég még a magyar hagyományban éppúgy, mint feltételezhetően sok kozmoszra hangolt kultúrában. A házasság

előtt ez elemi létkérdés volt. A meszelés, tisztítás a havi ciklus (öntisztulás) párhuzamos cselekménye is egyben, kifejtésétől eltekintek. A havi meszelés a fehér Hold ciklusára is utal.

6. szólam

A várva várt lakodalom után:

1. „Az ifjú gazdasszony első dolga a kemence megölelése volt.“
(Molnár V. József szíves közlése)

és

2. „A konyhába is bevezetik. Ott, mint leendő gazdasszonyt kötelmeire figyelmeztetik és a kemencét nézetik meg vele.“

(Gönczy Ferencz gyűjtése nyomán)

Mindkét szokás ugyanarról szól: az ifjú (új) asszonyt valójában önmagával ismertetik meg, úgy is mondhatjuk: tükörbe nézetik. Önmaga legfontosabb feladatával, a kenyérelé-
gyermek megs(z)ülésével, róla való gondoskodással szembesítik, a kemence-nő azonossággal
nemcsak megismertetik (hiszen az eladó lányok mind ismerték már azt!), hanem a szó szoros
értelmében meg is tapasztaltatják vele: lásd meg ki és milyen vagy te, fogd meg, öleld meg
önmagad, ez vagy te!

3. „Az állapotosnak nem volt szabad a kemencébe nézni.“

(Doroszló hiedelemvilága 2173. pont)

„Első ránézésre“ talán ez kissé nehezen érthető, értelmezhető mondat. De tegyük a
dolgunkat, fejtjük meg a most kapott rejtvényt!

Az állapotos nő maga egy jól befűtött, meleg kemence, akiben már sül az áldott, a
kovásszal jól beoltott kenyér-gyermek. Nagy titokban készülődik a „banyalukban“ (ti. a
tűztér) az élet. Nem szabad őt most semmivel sem zavarni, nem szabad benézegetni hozzá,
nyitogatni a kemenceajtót, mert csökken benn a nyomás, kihűl a tűztér, nem húz fel a meleg,
lapos, éretlen lesz így a kenyér. Igaz ez az érlelődő gyermekre is. Az állapotos növekvő
pocakja (v.ö. Újhold-Telihold) miatt egyre inkább képtelen is önmaga nézegetésére.
Kemencébe nézegetni egyébként is nem áldott nőknek, hanem eladó leányoknak kell, még
férjhezmenetel előtt. Hogy miért, lássuk a 7. szólamot!

7. szólam

Most két, meglehetősen furcsának, a ma emberének mindenesetre értelmetlennek vagy
éppen nevetségesnek tűnő szokást említek meg, melyekben jóval az írott történelem előtti
korokból származó mozzanatot fedezhetünk fel.

1. „Ha karácsony éjjelén a fiatal leány három fával begyűjt a kemencébe és éjfélkor
meztelenül belebújik, s háttal jön ki, lábát a kemence szájában hagyja, ahol a feje földet ér,
oda párnát rak magának és ott alszik, akkor megálmodja, hogy ki lesz az ura.“
(Ethnographia 1891. évf. 106. o. – Balázs Mártontól)

2. „Ha Szt. György napján-éjszakáján az eladó lány háromszor megkerüli a házat és lábai közt
benéz a kemencébe, ott meglátja, milyen lesz a vőlegénye.“

(Ethnographia 1983/2. 194. o.)

Mindkét szokás (de joggal nevezzük inkább rítusnak, talán misztériumnak is) a múlt század végén még ismert, sőt! valószínűleg megélt, mai szóval „használatos“ volt. Tartalmukat egyszerre, röviden kívánom érzékeltetni. Kifejtésük nagyobb terjedelmű publikációs lehetőséget igényel. Ettől most el kell tekintenünk.

Tartalmukban közös elem, hogy e varázslatok (merthogy itt bizony boszorkányos, mágikus varázslatokról van szó!) kitüntetett időkben működnek. Szt. György (IV. 24.) és Karácsony (XII. 24-26.) napjai az évkör legjelesebb, leghíresebb pontjai közül valók. A „bika“ és a „bak“ havának (mindkettő földies jegy) első dekádjába (tízesebe) esnek, aholis a hónap legkarakteresebb napjai, erői működnek. A Szt. György-i nap éjjele a szerelem, a földből is felfakadó tűz (lásd: a halmok magyar hagyományai!) aktív időszaka. A testiség erői igencsak nyilvánvalóak ez idő tájban, ezt a szokás is jól érzékelteti. A hármas szám mindkét esetben „meseszám“, ezek a varázslatok eredményét hivatottak biztosítani. Úgy is fogalmazhatnánk: ez a szám stabilizálja a megidézett erők jótékony hatásait.

Nem szóltunk még a kemencéről!

Itt a kemence az a sárból készült egyszerű „tárgy“, amellyel mégis a jövőbe lehet látni! A kemence az időt, a jelen időt a jövőbe előrenyújtó „varázs-eszköz“. Az emberi testrészek közül „a lábai közt“ rész feleltethető meg a kemence szájának és a belső tüztérnek („banyalyuk“). E kettő együttes szerepeltetése az asszonyság, az egymásra rímelés igen szép példája. Aki ide benéz, bekukucskál, az tüzet, energiát, kenyeret, életet, születést pillanthat meg. Egy eladó menyecskének ehhez pedig férfitra van szüksége, ennek képe rajzolódik ki itt a kellőképpen „ráhangolt“ lány esetében. Ez a testtájék (ti. a lábak köze) az emberi mikrokozmoszon belül a testi szerelemért és a születésért is felelős. Minden „egybevág“ tehát. Nem babona ez! A tavaszi szerelem reményének virág-nyelven elmondott ős-üzenete, férj-fogó varázslat (bika-skorpió tengely).

Hogy itt nem „babra megy a játék“, azt meséli el igen érzékletesen a másik, a karácsonyi rítus is.

A szent idő adott, az isten-ember születésének ideje, mintegy földi példát, mintát is adva az embereknek. A meztelenség és a kemencéből való ki-bújás pedig szájbarágósan egy valóságos szülést-születést mintáz. A szülés-születés párhuzamára pedig korábban már rámutattunk. A kemence belseje a méhet, makrokozmosz méretben a teremburát (a teremtés búrája, kupolája) idézi meg. Kicsiben és nagyban is ugyanaz működik. Az élet élni akar! Mindent meg is tesz érte.

Mindkét rítus a szent idő és a kemence kapcsolatán keresztül a házasságot és a születést hivatott elősegíteni.

Záradékként említsük meg azt a néhány strófát, amelyekben a kemence és a szent tér kapcsolata lesz nyilvánvalóvá!

3. „Ellátni Bécsbe / túrós kemencébe

ott ül a pápa / fekete ruhába.“

(Doroszló hiedelemvilága 624. pont)

Akkor hangzott el ez a sikamlós mondat, amikor be lehetett látni oda, amit a lányoknak mindig is illet a sokaság elől takargatni. Gyermekkorunkban, ha kilátszott a lányok fehérműje, ezt kiabáltuk:

4. „Messze van Budapest, mégis idelátszik!“

Ebesen meg ezt:

5. „Messzi van Pércs!“ (ti. Mikepércs)
(Zakar Istvánné – Ebes)
Összegzés dióhéjban a 7. szólamhoz:

A kemence egyszerű építménye az idő egy kitüntetett pontjában (bika hava: szerelmi vágyak a maximumon, bak hava: a megváltó születés ideje, a család megalapítása) csodákra képes. Asszony voltát felerősítve, önmagát „bemérő-műszerként“ használva jövőbe látni (időalagút). Csak menyecske (eladó-lány) tudja ezt működtetni, hiszen ez az ős-forma vele analóg mind formai (tűztér-banyaluk-méh), mind tartalmi (sülés-születés) értelemben. Ezt a kemence-test elnevezései és a velük kapcsolatos szokások igazolják.

Elérkeztünk most a kemence-tételünk utolsó szólamához. Mivel számtalan fontosnak tartott kérdést (pl. gyógyítás a kemencénél, a kemencével, macska és a kemence, hogyan épül a kemence?) még csak fel sem vethettünk terjedelmi okoknál fogva, arra gondoltam, hogy most már úgysem lehet és nem is érdemes mindent gyorsan érinteni, ezért ebben a részben nem a szöveg, hanem az ábrák legyenek dominánsak. Szóljon most minden elsősorban a szemnek, vagyis legyen lehetőség a dolgok egyéni továbbgondolására, elmélyítésére. A képek ugyanis önmagukért beszélnek, hagyjuk most ezeket érvényesülni! Hallgassunk végre el egy kissé, nézzünk és lássunk! Nevezhetjük joggal ezt a manapság oly divatos szóval meditációnak is. Meditáljunk, azaz kezdjük el a csendes szemlélődést! (Akinak pipája van, gyújtson rá nyugodtan...) Ráfér a világra ez a kis csend, nem igaz?

A Ludas-dűlői (Nagykörös-Őrhalom) Árpád-kori templom alaprajza pillangó, szárnyaló lény képzetét nyújtja felénk. Virág alakú formája a magyar Szent Korona keresztpántján lévő apostolképein feltűnő fény-magokéval azonos. Környékünkön a templom legközelebbi formai rokonát Debrecen– Nagycseréről ismerjük. Itt Szent János védelme alatt állt hajdan egy „négy-levelű lóhere“-alaprajzú Árpád-kori templomunk. Kár, hogy nem történt meg ennek feltárás utáni hathatós rekonstrukciója, lenne miben gyönyörködünk!

Az ösküi (Veszprém megye) kerektemplom belseje, bensősége anyaméh-szerű, zárt, sötét-éjjeli, védelmet nyújtó és adó tér. Külső formája, megjelenése pedig egyenesen fallikus, makk-szerű (mag-erőt, Nap-fényt, Jézust felmutató), férfias. (Templomba lépés a lelki és szellemi megtermékenyülés és/vagy megtisztulás vágyából történik. Templomból kilépés az új ember megszületésének analógiája! További analógiák: bevetés-megsülés-kivétel.)

A gyermekrajz-ösképen a debreceni Kistemplom (!) látható. Juhász Dóra öt évesen emlékezet után valójában egy csodaszép kemencét rajzolt, benne süllő kenyérrel, melyen a kereszt éppúgy megjelenik, mint a kovász-mag elemi sűrítvényei. A templomon gyönyörű korona ékeskedik. A rajz szerves része a kislány, aki önmagában pillangót (lélek!) érlel. Csodálatos analógia ez: Kemence-templom-kislány, kémény-toronyisak-korona, kenyér-úrvacsora– pillangó.

Dóra azóta már gyermeket szült..., jól tette!

Csontváry Kosztká Tivadar egyik legismertebb képén, a Mária kútja Nazarethben címűn meglepő ellentétpár kifejtését is szemlélhetjük. A falu kútjának lépcsős boltozata belül nem sötét, nem hűvös, mint ahogyan józanul várná azt az ember, de nap-színű, forró, tüzes közeget mutat. Mintha itt, a vizet bőven ontó kútnál, a kút építményében éppen most kelne fel a Nap, s ragyogná be meleg sugaraival a festő arcát nem véletlenül viselő vízöntő-figurát éppúgy, mint állatait, s a kúthoz igyekvőket. A lépcsős kútboltozat egy hatalmas tüzes kemence... Megfogalmazhatjuk bátran a szövegben érzékeltetett üzenetet: a Vízöntő-korszak Csontváry által megfogalmazott remekművét szemlélheti ki-ki a pécsi múzeumban.

A Kőkénydombi Vénusz Csontváry-képpel való rokonsága kifejtetlenül is egyenesen elképesztő!

A kemenceformánál maradva nézzük most meg azt a mérhetetlen formai változatosságot, amit a rajzok mutatnak. A süveg, lépcsős piramis, koporsó-szuszék-szekrény (szökröny), korona, stb. formákon túl ismerek még pl. tojás - és körtealakú kemencét is. Mindegyik forma kész regény. Ki írja meg őket?

Javasolt irodalom

BUKA LÁSZLÓ: Gondolatok a kenyérsütéshez, s a kemencéhez Kézirat (1984-2002.)

ENRICO GUIDONI: Primitive Architectura Eleda, Milan, 1975.

Élő táj 2. Szerk.: Buka László és Gyarmathy István 2002.
Debrecen, Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értéktörző Egyesület

Építészet az Alföldön I-II. szerk: NOVÁK LÁSZLÓ – SELMECZI LÁSZLÓ,
Nagykőrös, 1989.

FEHÉR ZOLTÁN: A mitikus kemence (Egy szexuális szimbólum Bátya folklórájában)
Forrás, 1993.

GERVERS-MOLNÁR VERA: A középkori Magyarországi rotundái Akadémia Kiadó,
Bp. 1972. Művészettörténeti Füzetek 4.

KOVÁCS ENDRE: Doroszló hiedelemvilága Fórum, Újvidék, 1982.

KUNKOVÁCS LÁSZLÓ: Mire tanítanak az alig-épületek? Az architektúra gyökereinél
Magyar Építőművészet 1988/2.

PAP GÁBOR: A magyar népi műveltség hétköznapi és ünnepi arca
in: Őshagyomány 4. 26-32.

PAP GÁBOR: A mindenséggel mérd magad! Architese 1987/3. 10-13.

PAP GÁBOR: Jó pásztorok hagyatéka – Magyar népművészet Pódium Műhely Egyesület,
Magányos Kiadó Debrecen 1993.

SABJÁN TIBOR: A búbos kemence Múzsák Közművelődési Kiadó Bp, 1988.

ÚJVÁRY ZOLTÁN: Menyecske a kemencében, Világ-járó palóc adomák és huncutságok
Európa, Bp, 1986.

Sülj, áldott!

Részletek a kenyér-lény életéből

I.

Mindenekelőtt olvassuk el egy hajdúszoboszlói gazdaasszony, hajdani tanítványom édesanyja, Sóvágóné Lókodi Ilona rövid visszaemlékezését gyermekkorából a kenyérsütésre.

„...édesanyám igyekezett mindent elmagyarázni és aztán rám bízta a teljes felelősséget a háztartásban. Örömmel írom ezeket, hisz kitűnően megtanultam főzni és minden dolgot, mely szükséges egy háztartásban. Tehát ezt a tudományt, ha szabad úgy írnom édesanyámtól tanultam. Azért maradt meg emlékemben ennyire mélyen, mert nagyon korán elveszítettem őt és mondhatom azt, nap mint nap eszembe jut, hogy ezt vagy azt együtt hogyan csináltuk. Bennem él a közös munkánk, sok kedvesség, öröm és olykor bosszúság, mely minden családban megvan.

18 éves voltam, öcsém 12, mikor a mama meghalt, 40 éves volt.

...

Édesanyám 14 éves koromban állított a dagasztóteknő mellé. Elmagyarázta, mit hogyan kell elkészíteni. Az első munkám közös volt édesanyámmal, megmagyarázta, miből mennyi kell és közölte velem: a következőt egyedül kell csinálnom.

A mi családuknál mindég 2 hetenként pénteken volt a kenyérsütés. Sajnos erre nem tudok magyarázattal szolgálni, hogy miért?

Előző este bekészítettük a meleg konyhába a lisztet, a teknőt, a szakajtókosarat ruhákkal (kockás, kb. 50 x 50 cm – ez volt a szakajtóruha). Kora reggel fölkelünk, bekészítettük a csutkaiziket, a piszkafát és a szivanót. Szabadkéményünk volt, melyet nem csak arra tudunk használni, hogy tüzeljünk, vagyis fűtsünk a kemencébe, hanem ott füstölődött meg a levágott sertés húsa, szalonnája is.

Legelső dolgunk volt a lisztet jól átszitálni és a teknőben három részre osztottuk, elegendő lesz-e vagy nem? A spartherton volt víz, mely kézmeleg lehetett, ebből egy liternyiben fölázattuk a kovászt, amelyet mindég az előző sütésből kellett meghagyni.

Édesanyám szerint annak az asszonynak, akinek nem volt kovásza és kölesön kellett kérni, zsombékos, sulykos lett a kenyere.

A föláztatott kovászt beleöntöttük a lisztben kivájt mélyedésbe és pihentettük egy óra hosszát. Ezután következett a neheze. A fölhólyagosodott kovászhoz adtunk még jó csipet élesztőt, a tenyerünket összefogtuk és sót, félmaréknyi volt, ilyet kettővel tettünk bele és ezt fakanállal még egyszer összedolgoztuk.

És kezdődött a tészta ögyelítése a kézmeleg vízzel, addig kellett apródonként locsolni, míg a tészta közepes keménységű lett. Több vizet nem volt szabad használni, közben nagyon keveset lisztezni, dagasztani és dagasztani – bíztatott édesanyám – mindaddig, míg hólyagocskák nem lesznek a kenyértésztában és nem pukkadoznak, akkor lesz könnyű és foszlós a kenyér. Nagyon fontos volt az, hogy csak akkor jó a tészta, ha elvállott az ujjunkról, nem maradt a teknő oldalán, könnyedén lehetett átforgatni. A kenyérdagasztó teknőt sütés után hófehérre kellett síkálni, minden kenyérsütés után és ha megszáradt, fölakasztani a kamrába.

Közben olyan megjegyzést is megtanultam: addig kell a kenyeret dagasztani, míg nem csepeg az eresz. Ez azt jelentette, hogy a gazdaasszonynak veritékeznie kellett a homlokának, másképp nem ad bele minden erőt a dagasztásba.

Elkészült a dagasztás, a tésztát elosztottuk aszerint, hány nagy és hány kiskenyeret, vagyis cipót akarunk. Mi három nagyot és kettő cipót süttünk mindég. Elő voltak készítve a kosarak, benne a kenyérruha belisztezve és ebbe helyeztük a gömbölyűre formált tésztát és betakartuk.

Hozzáfogtunk a kemence befűtéséhez. Édesanyám mindég azt mondta: addig kell fűteni, míg nem szikrázik a kemence alja, ha a piszkafával megkotorjuk.

Mikor ezzel megvoltunk, a szépen megkelt kenyereket sorban odavittük (egy óra hosszát keltek) és a kenyérsütő lapátra ráborítottuk, a tetejébe egy ujjunkat belenyomtuk és késsel meghasítottuk az oldalát, hogy szép, mosolygós legyen és be a forró kemencébe, rázártuk az ajtót. Többször ránéztünk és mikor szép, gesztenyebarna lett, a szivanóval sorban kiszedtük és vizes kézzel körbesimogattuk, hogy szép fényesek legyenek. A kamrába a kenyeres polcra fölraktuk. A kiscipót azon frissiben elfogyasztottuk. A kenyértésztából sütöttünk még lángost, szekérkerék nagyságúra nyújtottuk, villával megszurkáltuk és ropogósra sütöttük, zsírral és sóval fogyasztottuk. Sütöttünk még dubbancsot kenyértésztából.

A kovászt a kenyértésztából meghagytuk, összemorzókáltuk liszttel és fehéruha-zacszóban eltettük a következő sütéshez.”.

Az 1983 tavaszán (!) megírt levélrészletnek nézzük most meg örök tanulságait, ha nem is mindet, de „szemelgetve” belőle:

1., Férfi dolga, élete a szántás, vetés, aratás, cséplés, őrlés, zsákolás, vagyis a kenyér-élet (a magtól a lisztig, a földtől az asztalig) előkészítésének aktusai. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a „kinti“, a házon kívüli munkák sora. A „bentiek“: szítálás, dagasztás, bevetés, sütés, egészen az új kenyér megszegéséig – női munkák.

Az előbb említett kenyérszelés, a kenyér első „sebének“ ejtése pedig kimondottan, mondhatjuk joggal: kizárólagosan a gazda feladata!

Egyszerű a képlet: a mag-vetés aktusa csakis a férfié lehet, tessék a szót (ti. a mag-vető) figyelmesen átgondolni minden léthelyzetben!

A mag szavunknak a magyarokkal való kapcsolatát (ti. mag-úr, mag-őr) csak megemlítem, számtalan értékes tanulmány bőven elemzi ezt. Népünk feladata ma sem lehet más, mint a fentről elvetett mag őrzése, a mindenkori születő élet létfeltételeinek biztosítása! Ha nem ebben serénykedünk, akkor nem a magunk dolgát tesszük, hanem másokat utánzunk, hogy ne mondjam: majmolunk. Persze nagy a kísértés, hiszen mai korunk a vízöntő-majom korszaka, s e „korparancs“ nem éppen az életet szolgálja.

A mi feladatunkat nem fogja más helyettünk megoldani, ez biztos. Egész egyszerűen azért, mert nem tudja. Honnan is tudná? Ők a magukét, s nem a miénket tudják, „profiszinten“. Mindenkinek saját feladata van földi életében, abban kell jól forgolódjon!

2., A ház, a konyha, a háztartás (pl. kert), a kemence telve van nőiséggel, meleggel, étellel, vízzel, tűzzel, félhomállyal. Titokkal, anyasággal, növényekkel, virágokkal. Ezek mind-mind a nőkhöz tartoznak, ők tanítják meg egymást a „mesterfogásokra“, a szokásokra, a rítusokra.

Az áthagyományozás természetes folyamata a tanítás „az élet iskolájában“, a példamutatás, az ifjak részéről az értelemmel bíró másolás, az utánzás (nem majmolás). Ez a természetes láncolat: egymásba kapcsolódó generációk láncolata a nagycsaládon belül.

3., A kenyérsütéskor használt eszközök sora: lisztesláda, bödön, zsák, véka, kanál, szita, dagasztóteknő, kovász-száritó, keverőfa, kovászfá, abrosz, szakajtó, szénvonó, piszkafa, ágy(!), sütőlapát, kovászkavaró, nádseprű, polcok, fogasok, kosár, pemetelő.

4., A kenyérsütés varázs-sora: liszt tisztítás, kovász áztatás, kovászolás, kenyértészta előkészítés, lisztezés, kelés, dagasztás, szakajtás, bevetés, sülés, kivétel, lemosás, imádkozás, megszelés, étkezés, imádkozás.

5., Végül, a következő tételek felvezetéseképpen lássuk, mikor és mikor nem sütöttek kenyeret a falvak gazdaasszonyai, mikor és mikor nem történt a varázslat?

Kezdjük a tiltott idő egyszerű felsorolásával!

Általában jelentős ünnepnapokon nem volt szabad sütni kenyeret. A tiltások felekezetektől és tájegységeenként változtak.

A tiltott napok sora összesítve: ünnepnapokon, vasárnap, kedden és pénteken, Karácsonykor, böjttben, Nagypénteken, Luca-, Borbála-, János- és Úr napján, Sarlós- és Havi Boldogasszony napján, Kisasszonykor, Halottak napján, stb. Nem süthetett menstruáló és áldott-várandós nő, vagy ha éppen tisztátalan volt (ti. a férjével volt előző éjjel). Férfi és gyermek sem süthetett, legfeljebb vészhelyzetben, pl. háborúban. Villámláskor sem sütöttek, félték, hogy az isten-nyila, a menny-kő oda, belevág.

Komolyan vették ezeket a tiltásokat, hiszen aki megszegte azokat, az nem az íratlan törvények alapján élt és büntetést kapott előbb-utóbb. Például a Nagy-Sárréten (Bihar-megye) ilyenkor kővé válhatott a kenyér! Ki megdobj kövel, dobd vissza...!

Tiszta képi beszéd: az életből, a lágy, puha bélű mindennapiból egy röpke pillanat alatt halál, megmerevedett, hasznavehetetlen kő lett. Lesz ez akkor, ha az ember szembeszáll a kozmikus parancsal, az égi törvénnyel. Manapság igyekszik szembeszállni..., nézzük meg kenyérünket!

Ha nem is kő, de papír-...

Mint már említettem, pénteken is tilos volt a kenyérsütés. A levélben említett péntek csütörtökről péntekre virradó éjszakát jelölt! Mindig éjjel sütöttek kenyeret. Az összes varázsmozdulat estétől hajnalig történt. Naplementétől napkeltéig, szebb szavakat használva: napszentülettől naptámadtig. A sötét melegben.

Akinek később született meg a kenyere, azt erősen le(ki)nézték, szégyenné lett mindenki előtt.

Milyen köze van a Napnak a kenyérhez? Meglepően sok, nem is hinné ezt a mai ember... Ennek a kérdésnek megvilágítása a kenyér lényegét érinti, így mi is csak a legfontosabb összefüggéseket ugyan, de megmutatjuk. A kenyér (régén: kerény, a kör szavunk rejtezik benne) születésének ideje: a Nap-támadat ideje. A megszületett kenyér színe: Nap-szín. Kívül Napos (sárgás-aranyos-vöröses), belül Holdas (fehér-sárgás).

A kenyérbe bevetés előtt középre egy lyukat nyomtak. Okát már senki nem tudta azok közül, akiket annak idején megkérdeztem, de megkísérlem megadni a választ. A kör alakú kenyér formája, közepén egy ponttal ősidők óta a Nap jele. Ehhez kapcsolódik a kenyér aljára késsel rajzolt-karcolt, szintén hagyományos jel, a kereszt. A körben megjelenő kereszt a Föld jele (többek között). A kenyér felülnézetben: Nap, alulról: Föld. A kenyér mintegy összekötője égnek és földnek. Jézus a mennyei kenyér, ég és föld kapocsa.

A kenyér formája oldalnézetben (profil): a felkelő Nap fél-köre, a horizont alól felfelé törekvő, a föld alól (halál) az égbe (élet) szálló csillagforma.

Mi köze a kenyérnek a Naphoz?

Meglepően sok, a mai ember talán majd egyszer újra elhiszi, megérti, megéli...

II.

Fentebbi sorainkat a kenyér és a Nap meglepően sokrétű kapcsolatának rövid felvázolásával fejeztük be. Tettük ezt azért, hogy feltétlenül rámutassunk, ha néhány sorban is arra, hogy a „mindennapi“ (ti. a kenyér) esetében sem pusztán egy evilági, földi anyagsűrítménnyel, anyaggal van dolgunk, hanem egy lényegében isteni eredetű világgal juthatunk általa kapcsolatba, ha merjük „szürke hétköznapjainkat“ ajándékként, lehetőségként felfogni, s életünket tündéri keretekben megélni.

(Nem hazudozásra, önbecsapásra biztatok, de szemléletváltásra feltétlenül!)

Mostani tételünk a kenyérsütés és a nemzés (teremtés és alkotás) lehetséges kapcsolatait igyekszik kibontani.

1., A kemencetest női volta a Tisztelt Olvasó előtt ismertnek tételezhető fel. A meleg kemencetest, a félgömb alakú zárt tűztér a női méh (uterus) felnagyított képe, kemény anyagba (agyag-vályog) fogalmazott épülete.

2., A pék (a magyar hagyományban a gazdaasszony, a gyári világban szinte kizárólag férfi!) a sütőlapáttal a kezében nyilvánvalóan férfi gesztusokat művel, férfias műveletet hajt végre, mintegy megtermékenyíti, azaz „életre kelti, hívja“ a kívül fehér, belül koromfekete, néma kő-lényt, mikor beveti (beteszi) a kovással feltámasztott, élettelennek tűnő kenyértészta (liszt, só és víz) anyagot a tűztérbe. Ez a művelet a nemzés aktusának nyilvánvaló analógiája.

3., Az új élet, az újszülött pedig mi lenne más ebben az összefüggésben, mint a kovász által észrevétlenül megnövesztett, a sötét és zárt melegben megérlelődött és megsült kenyér áldott teste. (Áldott ez a test akkor is, ha ezt már senki nem is tudja, senki nem is hiszi. Áldott ez, mert Jézus úrvacsorai áldozat-teste. Síri csendben a boltok polcain önmagát adó test, mely háborúk és más katasztrófák idején értékelődik csak fel igazán. Sajnos, már csak ilyen az ember...)

4., Analógiáik könnyen megtalálhatók az emberi életben, jelesül a már említett nemzés intimitásában, úgymint: kenyértészta-petesejt (anya-g), kovász-férfimag (spermium) és kenyér-gyermek összefüggéseiben. Színekben: a tészta hófehérsége mellé társul a sárgásszínű kovász, a kenyér színe pedig vöröses, szinte arany. A tészta a befogadó és növekedő (Hold!) Mária, a kovász az isteni lélek (Tejút!), az aranysárga kenyér pedig a Bethlehemben (Kenyér Háza!) megszületett Jézus talán könnyen értelmezhető analógiái.

Ezek azok a szűken megrajzolt keretek, amiken belül a kenyérsütés menetében minden egyes fázis továbbgondolható, azaz a Teljesség (értsd: isteni, kozmikus, szellemi) vonatkozásai viszonylag egyszerűen és közérthetően szemlélhetők.

Kezdjük ezek konkrét, de részleges vizsgálatát a dagasztással!

Az igen bőséges szokás-(rítus)-halmazból egy hajdúszoboszlói gyűjtés (1983 tavasza, Isonzó utca) csodájára hívom fel először a figyelmet. Így hangzik:

„Addig kell dagasztani a tésztát, amíg az előzőleg belerejtett 9 búzamatot vissza nem leli az ember.“

Van ennek szellemi (lelki) párja is:

„Dagasztás közben a nyelv alá 3 búzaszemet kell tenni.“ (dunántúli hagyomány)

9 búzamat elrejtve a tésztában, 3 elbújtatva a nyelv alatt... Itt bizony nem egyebet, mint a Teljességet lehet tetten érni! Test és szellem egyszerre!

1.: $9 + 3 = 12$

Összesen 12 magocska. Mondhatja ki-ki ezt véletlennek is, tegye nyugodtan, mi nem tesszük. „Megtetszett“ nekünk ez a szám, mert a világ legfontosabb dolgait tudjuk vele megközelíteni. Álljon ezekből itt egy ízelítő: a kerek esztendőnek 12 hónapja, egy kerek napnak 2×12 órája, Izráelnek 12 törzse, Jézusnak 12 tanítványa volt, stb.

A 12 búzamat a nagybetűs élet kerektségére, teljességére, elpusztíthatatlanságára (is) utal. Egy örök körforgásra.

2.: A kilences szám a földi emberi születésnek alapszáma és még ráadásul $3 \times 3 = 9$.

3.: A hármas szám – meseszám. Közhely ez egyrészt, másrészt nem ebben a néhány sorban lesz elemezve, kiértékelve.

12 búzamat a tésztában és a nyelv alatt együttvéve, kezdődhet a kenyér-élet előkészítése, a tészta dögönyözése, a formálás, a gyúrás, hogy ne mondjam az „előjáték“, az anyag életre parancsolása. Álljon itt csak egy mondat e „huncutság“ érzékeltetése végett, ha még valakinek homályos a szituáció:

„Dagasztáskor meg kell csecserészni a lányt, hogy a kenyér magas legyen!“ (Pilinyi szokás)

Még a dagasztásról:

Ezt a 9 búzamagot ill. a megtalálást nem lehet, nem érdemes „elbliccelni“. Nem érdemes, mert igen súlyosak a következmények. (A gyereket ki kell „hordani“!)

Kézzel kell dagasztani. Benne van az ember szó szerint könyékig, nyakig a sajátjában. Ma úgy fogalmazunk: érzelmileg a legjobban így kötődik az ember a sajátjához. A saját verejtékéhez, izzadságához, a saját testéhez, hiszen az mind-mind benne van a tésztában, nemcsak a liszt, a só és egy kevéske víz.

„Addig kell dagasztani, amíg nem csöpög-csorog az eresz.“ (mindenhol ismerik)

Másképpen:

„Addig kell dagasztani, amíg nem izzad a padlás!“

Kell-e mondani, leírni újra, hogy ez az utóbbi sor „huncutságnak“ is érthető, de nem akármilyen módon, nem akármilyen irányban, hanem csakis a témának megfelelően. (Az analógiák idegen területen nem működnek!) Vagyis az ereszcsöpögős dagasztás is legalább kétértelmű. Megvan a nemzésre (előjáték) utaló értelme is. Nemcsak kenyér sül tehát, hanem ember-élet is előkészületben van!

A teljesség hétköznapi és szent oldalai egyszerre „működnek“ tehát, elválaszthatatlanok egymástól. Ma sem élünk másképp, csak egyoldalúan..., kevés dimenzióban, kevés dimenzióval. A szentség általában lemarad...

III.

A dagasztás annyira lényeges „aktus“ a kenyér-élet születésekor, hogy továbbra is ennél kell maradjunk, hacsak néhány mondat erejéig is.

„Dagasztás közben tilos beszélgetni, leülni, inni, sütségre menni, csókolózni!“
(Általánosan ismert hagyományok sűrítése.)

Bezzeg Pilinyben...

Engedtessék meg máris egy személyes hang megszólaltatása!

Hagyományainkban – sok egyéb mellett – az az egyik „legszimpatikusabb“ elem számomra, hogy a legegyszerűbb életmegnyilvánulások is csendben, rendben – „ahogy a csillag megy az égen“ – zajlanak. Ez ma egészen meghökkentő lehet annak, aki fél napokat küzd azért, hogy napi 5-10 percet csendben lehessen és netalán még alkosson is önnön kedvére. Éppen ezért csodálat és megbecsülés azoknak, akik teljesen önmagukat élik meg a nap sok-sok órájában!

Mert a zaj: egy logikus következmény. Annyit feltétlenül el kell itt is mondani, hogy az értékeit lehazudó, elpusztító, elfelejtő „haladás“ felszínességének és valóságosan is érzékelhető ürességének egyik nyomaként látom, élem meg a zaj XXI. sz. eleji „csúcsrafutását“. A kínjában is csak pusztítani tudó világ segélykiáltásaként.

Térjünk vissza a dagasztáshoz újra!

A sok felsorolt tiltást nem írott törvény, nem a megye vagy egy falu önkormányzata, nem a Biblia, stb. alkotta. Nem kihirdetett parancs volt az. A tapasztalásból (élet! – vennék már egyszer komolyan...) fakadó természetesség. Egyszerű (külső-belső) törvény annak, aki csinálja, éli. Amikor én dagasztottam a káposztalevélen sült kenyér tésztáját, percenként kérdeztem a gazdaasszonyt, hogy jól csinálom-e, inni kértem, elfáradtam, stb. Tettem ezt azért, mert én csak kipróbáltam egyszer Kenden (Maros-megye, Erdély), hogy milyen is egy igazi kenyérsütés!

Akik még ma is kéthetente dagasztanak, azok ma is tudnak csendben lenni mindenféle „megszorítás“ nélkül. Számukra természetes ez. Csak számukra!

Kivel beszélgessenek dagasztás közben? (Ne feledjük: rádió, TV, video, CD nincs a közelben!) A többiek is dolgoznak valamerre, nem lebzsel, kóvályog ott senki sem!

A gyereksereg is tudja, hogy ha ott zavarkodik, legfeljebb lisztes pofon lesz a jutalma...

Inni, csókolózni, stb. dagasztás közben? Megakad a ritmus, kiesik belőle az ember, s így csak hosszabb lesz a kimondottan fárasztó munka, ez az ereszcsgorgató folyamat.

Én ma is irigylem és csodálom azokat, akik így, koncentrálnak (imádság!) tudnak dolgozni. Minden elképzelhető és elképzelhetetlen helyről és időben érkezik ma felénk, belénk a zaj, a hang, a csacsogás, a kép, a ritmus, a gépek zúgása, a túlzott fényözön, a hely- és időkitöltő akármilyen.

Mert ma valós élet (szinte?) már sehol sincs. Minden hamis, pót és ál, művi.

De ne fokozzuk ezt a sort tovább, búslakodni ma nem nehéz...

Lépjünk tovább!

„Áldott állapotú asszony nem dagaszthat.“ (hajdúszoboszlói, ebesi, stb. hagyomány, közismert máshol is)

Érthető, hiszen ő már „túl van“ ezen, ő már „jóllakott élesztővel“ (ebesi mondás), ő már megtermékenyült, a kenyér-gyermek már csendben kél, útban van benne. Másra kell már figyelnie.

Apropó élesztő!

Az élesztő használata előtt, még nem is oly rég kovászt használtak a tészta testének megemeléséhez, életre támasztásához. A kenyértésztából egy jó maroknyit eltettek a következő dagasztásig, ahol újra indult az évezredek kör-láncolat. A kovászt morzsókálva, szárított állapotban tárolták jó szellős helyen, például a padláson. (A padlás a lakóház legfelső, szellem-természetű szintje, itt több, csak ritkán használt anyag tárolása, szárítása történt.)

Nagyanyáink kenyere még az áhagyományozott ős-kovásztól nőtt nagyra, mert ős-erővel volt telve. Szegről-végről ők még az ős-kenyeret ették! Ez a lánc – úgy tűnik, legalábbis környezetünkben – megszakadt. Hová lehet ma az ős-kovászért menni?

Erről jut eszembe: volt ún. „csöcs-kovász“ is. Igen finom anyag lehetett. Anyatejből és fehér búzalisztből, tehát csupa-csupa tiszta, szűzi életből állt. Gyengéknek, betegeknek adták a belőle készült ételből, az ős-anyag koncentrátumából. Hasonló nagy erőt tulajdonítottak neki, mint a májusi harmattal összekevert lisztnak. Frissesség és lendület, erőtől duzzadó élet volt benne, volt általa. Ez lenne ma az új kovász alapja?

Kovász: a férfi nemzőerő, a mag analógiája! Így már érthető, hogy

1.: a kovásznak dagasztáskor megágyaztak a teknő egyik végében (keléskor a dagasztóteknő a dunna alatt az ágyban volt!) „Ágyon kél a kenyér!“ – mondták több helyen is;
2.: nem volt szabad kölcsönadni, akárcsak a sütőlapátot (férfi nemi-szerv analógia!);
3.: ha mégis úgy kívánta az élet, nem volt szabad megköszönni; és
4.: 9 csipetet (hoppá, mondhatnánk újra és újra!) vissza is tartottak belőle, hogy maradjon a háznál az ős-erő, az ős-kovász. Hasonló ez a hagyomány a házból való tűz-kivitelhez!

Tűz és kovász, kovász és sperma, tűz és sperma csupa-csupa férfi-erő, láng, indulat, nemző-erő. Nem véletlen, hogy esküvőn viszont szabad volt kovászt továbbadni, hogy készülődjön az új nemzedék.

Az élet és a 9-es szám kapcsolata ebben a hagyományban sem a véletlenre épül. Csak a ma, a véletlenekből összedobált – összemontázsolt világ mondja, gondolja, hiszi, ha egyáltalán ilyesféle témák véletlenül a látókörébe jutnak..., no de ugorjunk!

Terjedelmi okoknál fogva átugorva más fejezeteket, most egy olyan részletre hívom fel a figyelmet, amit általában ki szoktak hagyni a kenyérsütésre figyelők.

A kenyérmosdató vízről van szó.

Nem mindenhol mosdatják meg vízzel a kemencéből való kivétel után a kenyeret. Van ahol csak kézzel, kis tollseprűvel, stb. „leporolják“ a hamutól. Van (pl. Kend – Maros-megye, Erdély) ahol leverik, leütik róla a megégett részeket és utána máris fogyasztják. Vannak

részek, s nemcsak „legbelül“, ahol vízzel tisztítják meg a kisült, forró-tüzes kenyereket. Úgy is mondhatjuk, hogy „edzik“ az újszülöttet. Tűz és víz együtt „dolgozik“ itt. A vörös színű, friss, ropogós kenyér (a születés mindig vörössel – vérrel jár együtt, akár ember, akár a felkelő, feltámadó Nap az újszülött) még ropogósabb, még frissebb, életerősebb (hogyan mondjam kívánatosabb) lesz ezáltal.

Mire jó még ez a néhány cseppnyi víz, a „kenyér leve“, amely a gyermekmosdató víz analógiája? Megitatják a betegekkel, főleg a beteg gyerekekkel. A torokfájással, némával, beszédhibással. Máshol a hajmosó vízhez keverik. Van, ahol a kemence elé, de Erdélyben több helyen is a házon kívül napkeletnek öntik!

Hová másfelé...

Kenyér a vízzel, víz a tűzzel együtt él. Íme egy aprónak tűnő mozzanat a kenyér-gyerek életéből, mely a világot, az ember kozmosszal való kapcsolatát hordozza, szemlélteti a ma zárt ablakú emberének.

IV.

Végehez érkezett el rövid gondolatsorunk. Érintettük, amit érintettünk, számtalan gondolat azonban – egyelőre – kimaradt.

Ilyenkor amit már tudunk, azt illik egyfajta „ kozmikus rendbe“ helyezni, megpróbálni felemelni a mindennapok szintjéről a matériát, s megnézni: tud-e lebegni, esetleg szállni felfelé ez a „téma“, a kemence és a kenyér?

Képesek vagyunk-e mi magunk is megemelkedni valamelyest velük együtt? Ha nem, hát lehet, hogy mégiscsak bennünk van a hiba...

További nyaktörő okoskodások helyett nézzük most együtt ezt a táblázatot, aholis címszavakban ugyan, de igyekeztem a gondolatok esszenciáját nyújtani.

Íme az analógsor, nem tagadom, nem túl könnyű olvasmány!

Ki-ki utánagondolásával máshol is „talajt foghat“, más eredményekre, címszavakra bukkanhat a táblázat végiggondolásakor. Nem tartanám gondnak, bajnak ezt, hiszen – úgy vélem – nem sérül ezzel maga a gondolat, a kérdésfeltevés. A kozmikus lehetőségek is személyre szabottak, kinek-kinek lehet más-más útja..., nem?

Nem a kizárólagosság (vagy-vagy) keretei között élünk, a dolgok elképesztően színesek tudnak lenni! A kemence és a kenyér vizsgálata végén álljon itt még két köszönet.

Az első: köszönöm Barátaimnak (Gábor és Misi) a lehetőséget az első megjelenésre. Nagyon jól estek biztató szavaik, mosolytól ragyogó arcuk!

A második: megköszönöm ezúton is a hajdúszoboszlói Sóvágóné, Szűcsné, Gállné, Szabó Károly, Marinka László és Nagy József mellett az ebesi Zakar Istvánné Varga Julianna, a konyári Buka Károlyné Túri Etelka, nagymamám sok-sok felejthetetlen mondatát, utóbbinak a fél gyermekkoromat...

Isten legyen Mindannyiukkal!

Egy nehéz nap éjszakája

A Nap-költötte kenyér 2.

(A Nap-költötte kenyír...)

A friss kenyérnek napfelkeltéig mindig meg kell sülnie, mindig asztalra kell kerülnie. Ez a kenyérsütés az idők végtelenjéből érkező és máig érvényes (egyik) íratlan szabálya.

Az újszülött (az újonnan kisütött ú.n. „süttet“) kenyértészta-gyermeknek a vörös kakas keltette naptámadatig mindig meg kell születnie és bepólyálva a bölcsőben lennie. Vörösenvéresen, pirkadatban a parázstól pirulón. A piros hátú (héjú, hajú) kenyér – a hajnali Nap félgömbje. A szoba, a megterített fehér abroszú asztal ékessége, fényessége.

Kicsi és nagy, kenyér és nap: egy formájú, azonos színű. Az új kenyér, az új nap, az újszülött egylényegű: az ember jövő-reménye.

Egy fárasztó, dolgos nap után, mikor a Nap is le/megszentül (szentté válik, leáldozik) az esti kovász megkezdzi a jól előkészített fehér liszt átalakítását. Megnöveli, felduzzasztja méretében azt.

A növekvő tészta közben-közben órákig pihen. Van, ahol valódi megvackolt ágyban álmodja leendő életét. Szinte észrevétlenül nő meg a szakajtókosarakban, a rávetett ruhák, terítők alatt. Álma egy nagyméretű, kívül fehér, belül koromsötét fekete lyukban folytatódik légmentesen elzárva a külvilágtól. A ház rítustevő asszonya, a kenyér-gyermek bábája-boszorkánya életet, meleget, tüzet ad a megkelt tészta alá (jól befűt neki...), a még csak megnőtt, de még meg nem érett, meg nem érlelt anyagnak.

A kemence-barlang rejteke fogja, simogatja, szorítja a tésztát. Tovább húzza az ég felé a magasságát, peremet pirít neki, foszlós bélűvé varázsolja, legvégül elengedi, kiadja, megszüli azt.

Így lesz belőle hajnalra átváltozott, átlényegített, Nap-költötte anyag, élettelenből élő: pirosan piruló, friss ropogós kenyér. Puha bélű, meleg s kerek csoda.

Lehet immár asztalra/oltárra tenni. Késsel (lándzsával! – lásd Golgota) rá keresztet vetni és megszegni, s adni mindenkinek, ki ott ül, ki ott térdel közben.

Jó étvágyat!

Mi köze még a kenyérnek a Naphoz?

(Ismétlés a tudás...)

A kenyér (régén kerény, a kör szavunk rejtezik benne, akárcsak a karéj szavunkban, mert hiszen körben átkaroljuk a nagy kenyeret, amikor szelünk belőle egy szép szeletet) születésének ideje tehát a Naptámadat ideje, a hajnal. A megszületett kenyér színe: Nap-szín, sárgás-aranyos-vöröses. Belseje fehér, Holdas színű.

A kenyér közepébe bevetés előtt még ma is sok helyen lyukat nyomnak. Okát már senki sem tudta azok közül, akiket annak idején megkérdeztem, de megkísérlem megadni a választ. A kör alakú kenyér formája, közepén egy ponttal Ósidók óta a Nap jele. Ehhez kapcsolódik a kenyér aljára késsel rajzolt-karcolt, szintén hagyományos jel, a kereszt. A körben megjelenő kereszt a Föld jele. A kenyér fölülről nézve Nap (Jézus a mennyei kenyér, az égből alászálló), alulról Föld (mindennapi eledelünk). A kenyér összekötője égnek és földnek.

Lehetne folytatni még sokáig, de ennyi legyen elég egy szuszra, egy harapásra. Még egyszer: jó étvágyat!

Este fogan, éjjel növekszik, hajnalban születik.

Mi az?

A kenyér.

*Mindezeket átnézte, javította és újraírta, értelmezte:
Buka László festő-tanár 2009 telén Debrecenben*